بنەچە و کێشی چوارین، لە هۆنراوەی کوردیدا. تـوێژینەوەیەکی پەسنی ــــ مێژووییە.. ئامادەسازی: عومەر عادل عەبدوڵا

سنووری توێژینەوەکە:

سنووری توێژینەوەکە،لە دەوروبەری چوارینەکان دەخوڵێتەوە لە هۆنراوەی کوردییدا،لە سەرەتادا هەوڵمداوە چەمکی چوارینەکان لە چوارچێوەی ئەدەب و هۆنراوەدا ڕوونبکەینەوە و پاشان دەچینە سەر ناوەڕۆک و ڕووخساری چوارینەکان له ئەدەبیاتی کوردییدا و هەندێ بابەتی تر…

گرفتی توێژینەوەکە:

گرفتێکی ئەوتۆمان نەهاتە پێشەوە کە شایەنی باسکردن بێت.تەنها ئەوە نەبێت،کە بە وۆردی مۆبایل نووسیمانەتەوە.کە هەندێک درەنگی خستیین.ئەوەی ڕاستی بێت،قەسەکردن و لەدوان لە بارەی مێژووەوە،خۆی لە خۆیدا گرفتەکە،چونکە پێویستی بە بەڵگاندن و خستنەڕووی هەندێک سەرچاوەی مێژووی ڕاست و دروست هەیە.

ڕێبازی توێژینەوەکە:

ڕێبازی توێژینەوەکە،ڕێبازێکی پەسنی ــ مێژووییە،کە لە ڕێگەی پەسنکردنی چوارینەکانەوە تەقەلامان داوە بگەین بە ڕاستییەکی مێژووی بۆ ئەم بابەتە و هەندێک بۆچوونی مێژووی کۆبکەینەوە و بیدەین لە بێژەنگی ڕاستی.چونکە لەو سەرچاوانەی کە لە ڕابردوودا باسی لەوە کراوە،هەندێک هەڵەی تێگەیشتن و لاربوونەوەیەکەی تێدایه.

پێشەکی:

ئەمەی ئێمە خستوومانەتە ڕوو و داوامانەتە بەر تیغی توێژینەوە،بابەتێکی کورت و پوختە.لە ڕاستییدا،ئەمەش پێش ئەوەی توێژینەوە بێت،کۆکردنەوەیەکە بۆ خۆی،چونکە هەستاوین بە کۆکردنەوەی هەموو ئەوە بۆچونانەی لەلایەن چەند نووسەرێکی کورد و ناکوردەوە بۆ چوارین و مێژووی چوارین کراوە.چونکە مێژووی چوارین زۆر لەوە دوو

درێژترە هەندێک بۆچوونی لە بارەوە خراوەتە نێو باسەکان.هەروەها بە پێی تێگەیشتی خۆمان،هەوڵمان داوە،تیشک بخەینە سەر چەند هەڵەیەک.

پێناسەی چوارین:

ئەمە،یەکێکە لە کۆنترین ئەو هونەرە شیعریانەی،کە هۆنراوەکانی پێی نووسراوەتەوە.لە ئەدەبی(وێژەیی) عەرەبی و فارسی پێیدەوترێت(رباعی).هەروەها لە پاڵ ئەم ناوەشدا،(دوبیتی)بە بەکاردەهێنن.لە ئەدەبیاتی ئینگلیزیشدا بە(quaitran)دەناسرێتەوە. بەڵام دکتۆر مارف خەزنەدار بەراوردەی نێوان(چوارین و دووبەیت)کردووە بەوەی دەڵێت:((زاراوەی دووبەیت و چوارین لە ئەدەبیاتی کوردی دا هاوسەرن.لەباتی یەکتری بەکاردەهێنرێن،چونکە لە زۆر ڕووەوە لە یەکتری دەکەن.دووبەیت بەو واتای دوو دێڕە شیعرە،...))١بەڵام لە خوارووی پێشەکیەوە،جیاوازییەک دەخاتەڕوو:((بەڵام ئەمە لەڕێدا مەبەستمان ئەوەیە دووبەیت بە هونەرێکی شیعری تر لە کوردییدا بەکاردەهێنرێ ، ئەم هونەرە لە ئەدەبیاتی دیالێکتی گۆرانی دا ئاشکرا و دیارە.بە تایبەتی لە شیعری ئاینی یارسان.دووبەیت لەسەر کێشی دە سیلابی و وەستان لە ناوەڕاست دەبێ و هەر چوار دێڕە شیعرەکە لەسەر یەک قافیە دەبێ.شیعری بابە سەرهەنگ دەودانی و پیر شالیار و شا خۆشین و بابا ناوس و هی تر بەم شێوەیە خۆیان دەنوێنن.))٢وەکو نموونەیەکیش،بە بە ڕوونکردنەوەی دووبەیت لە ئەدەبیاتی یارسانی و زیاتر ڕوونکردنەوەی مەبەستەکەی(د.مارف)ئەم هۆنراوەی سەرهەنگ دەودانی* دادەنێنین:

((ها یاگەم چەنێن،ها یاگەم چەنێن
وە وەنەی فەرهاد ها یاگەم چەنێن
ڕاهم نەبانێن پێستم نە کەڵێن
هامدەمم کەفێن،یاران نەهەڵێن

واتە:ئەوا جێگە و شوێنم بەتەنها چیای و بە وێنەی کێوتومەتە دەشت و بیاوان و ئاوارە بووم، وە ڕاڵە و بازیوەنی خوانسی لە بارەم و پێست و کەپەسم لە کەڵێ و هاودەم و هاوڕازم کێوە یارانم هان لە تەکێشانی پەیداکرنمدا و هەمووین ئاوارە بوون.))٣.
کەواتە بە پێی بۆچوونی د.مارف بێت،لە ئەدەبیاتی کوردیدا،دووبەیت جیاوازە لە چوارین.جیاوازیەکەش لە ڕووی ناوەڕۆکییەوە،بەڵام ئەمە لەو باوەڕەداین،کە چوارین و دووبەیت هەمان هونەریی شیعرین.دووبەیت و چوارین تەنها جیاوازیان لەوەدایە:کە

بەم هونەر شیعرە،لە کوردییدا دەوترێت چوارین،وەڵێ لە فارسییدا پێدەوترێت(دووبەیت)واتا جیاوازییەکەی جیاوازی زمانییە، نەک واتایی و مەبەستی.

چونکە هەروەکو خۆی لە پێناسەی چواریندا پێی وایە کە ناوەڕۆکی چوارینەکان خۆشەویستی و سۆفێگەری و ئاینی و…،جا ئەگەر لە دووبەیتەکانی بابە سەرھەنگ دەودانی و ئەو شاعیرانی تر بڕوانین کە ئاماژەی پێداون،ئەو هیچ بەدەر لەو خ□س□□□تانەی کە خۆی باسی کردوون.

سەبارەت بە بە پێناسەی چوارین گەلێک پێناسەی لە بارەوە کراوە. ئێمەش،هەوڵ دەدەین ئەو پێناسانە ک□ بکەینەوە،کە کەڵەبیرمەندان و هەندێک لە لێکوڵەرانی تر، بۆ چوارینییان کردووە.
(جواد مصطفى)،لە پەرتووکی(في تراث العربي — جزء الاول) دەڵێت:((چوارین(واتا:رباعی) بەلای هەڵبەستوانانەوە، گوزارشتە لە دوودێر(الدوبيت).
کە دوو دێری شیعرین هاوسەروا و هاوکێشن و مەرجیش نیە نێوەدێری سێیەم هاوسەروا بێت.))٤

هەروەها(ئەحمەد هاشمی)لە پەرتووکی(میزان ذهب في صناع شعر العرب) بەم چەشنە پێناسەی دەکات:((ئەم کێشە هونەرە،لە فارسییەوە گواستراوەتەوە و به(دوبیت)گۆکراوە و لە دوو وشە پێکدێت.وشەی یەکەم بە مانایی دووان دێت وشەکەی دووەم ماناییەکی عەرەبی هەیه.))٥مەبەستی لێکۆلەر کە وا دەڵێ((ماناییەکی عەرەبی هەیە))،واتایی(بیت)ە بە مانایی(دێر)دەدات لە زمانی کوردییدا.

(د.سیروس شمسیا)لە بارەی (چوارین)ەوە دەڵێت((چوارین(رباعی) لە زماندا بە مانای چوار دانە دێت و لە چوار بەش پێکدێت…)).هەروەها لە فارسییدا چەند ناوێکی تر بۆ دانراوە،وەکو((دوبیتی، ترانە،(چهاردانە)چواردانە،(چهارخانە)چوارخانە)).٦

(حەبیب یغمالی)،کە مامۆستای ئەدەبیاتی فارسییە، بەم چەشنە دێتە پێناسەی چوارین و دەڵێت:((چوارین چوار نێوەدێرە،کە لەسەر کێشی(لاحول و لا قوة الا بالله)هۆنراوەتەوە و سەروایەکەی سنووورداری هەیە.))٧لەم پێناسەیشدا، بۆ ڕوون دەبێتەوە،کە لە کلاسیکدا چوارین کێشی تایبەتی خۆی هەیە و بە شێوازی تایبەتی خۆی دەهۆنرێتەوە.

لە نێو لێکوڵەرانی کورددا،لە بارەی ناساندنی)چوارین)ەوە هەندێک بۆچوون خراوەتەڕوو. بۆ نموونە (د.مارف خەزنەدار)دەڵێت:((چوارین پارچه شیعرێک یان کارێکی ئەدەبی سەربەخۆ و تەواوە بۆ مەبەستی سۆفیزم و دڵداری و فەلسەفە و شەراب و مەیخانە و پەند و قسەی نەستەق و دانایی و شتی تر بەکاردەهێنرێ.))٨

(عەزیز گەردی)لە بارەی پەناسەی ئەم جۆرە شیعرەدا ئەڵێت:((بریتییە لە چوار لەتی سەربەخۆ مانایەکی ورد وقوڵ دەردەبڕێ،دەڵێن چوارین وەکو ئەوە وایە شاعیر بیەوێ یەک دەریای ئاو لە پەرداخێک بکا))بەو واتایەی چوارین:دەربڕینێکە، هەرچەندە لە چوار لەتە شیعر پێکدێت،وێنەی ماناکەیەکی گەورە و فراوان دەدات بە دەستەوە.هەربۆیە بە(چوارینەکانی خەیام)یش زۆرجار دەوترێت چوارینە فەلسەفیەکانی خەیام.هەروەها،(عەزیز گەردی)لە کتێبی(فەرهەنگی کێشناسی)،دەڵێت:((بریتییە لە چوار لەت بە یەکەوە یەکەیەکی شیعری پێك دەهێنن.بۆ هەر چوار لەت دەگوترێ(بەیت).))٩

شێوە جیاوازەکانی چوارین لە ئەدەبیاتی کوردییدا:

چوارینەکانەکان، بە شێوەیەکی گشتی بە چەند شێوەیەک دەردەکەون و هەر جارەو بەرگێکی ئەدەبیاتە دەپۆشن، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین دابەشییان بکەین بەسەر ئەم شێوانەی لای خوارەوە:

١.چوارینی بالوولی:

لە ئەدەبیاتی عەرەبییدا بەم شێوە چوارینەیە دەوترێت (مخالص)،کە بە مانای(تەواو)دێت. ئەمە کۆنترین و دێرینترین قاڵبی بەکارهێنراوی (چوارین)ە،لە ئەدەبیاتی کوردییدا.چونکە لە سەرەتاکانی هۆنراوەی کوردییدا یەکەمجار(بالوولی ماهی)بەکارهێنراوە، بە پێی ئەو ڕێزبەندی کە(سەدیق بۆرەکەیی)بە مێژووی وێژەی کوردی کردوویەتی.لەم جۆرە چوارینەیەدا،((مەرجە هەردوو دێڕەکە بە دوو وشە کۆتاییان پێهاتبێت،هاوچێشن بن.))[ئەحمەد هاشمی:٢٠١٢:١٤٢].ئەمە لە ناونانی ئەمجۆرە قاڵبەدا،تەنها ڕەچاوی مێژووی هۆنراوەمان کردووە و لە سەنگەی ئەو مێژووەوە،ئەم ناوەمان بۆ دیاری کردووە و ڕەچاوی ئەدەبیاتی فارسییمان نەکردووە.

بەڵام لە ئەدەبیاتی فارسییدا، ئەو شاعیرانەی ئەم قاڵبەی پەیڕەویان کردووە(شێخ بەهائی و ئەبو سەعید ئەبو خێر و…)بەڵام هەموو ئەمانە،دوای بالوولی ماهی ژیاون.ئەم چوارینە،هەر چوارلەتەکەی پابەندی یەک سەروان،بەم شێوەیە(AAAA).هەر بۆیە ناونراوە چوارینەی تەواو چونکە هەموو لەتەکانی هەڵگری یەک سەروان.نموونەی ئەم شیعرە لە ئەدەبیاتی کوردیدا لە پارچە شیعری(نیشتمان١٠ی(ئەسیری)دا دەردەکەوێت:

خۆشەویستی نیشتمانت باعیسی ئیمانتەA
چۆڵ و وێرانی وڵاتت مووجیبی فەوتانتەA
تۆزە ئەم خاکە عەزیزە مەرهەم و دەرمانتەA
کەڵبەز و ئەشکەوتی کێوی قەسرتە ئەیوانتەA

ب.چوارینی تاهیری:

لە ئەدەبیاتی عەرەبییدا.تەنها پەیوتراوە(رباعی).ئەم جۆرەیان بە ناوبانگترین قاڵبی چوارییانە،چونکە لە هەموو قاڵبەکانی تر،زیاتر بەکارهێنراوە.چوارینەکانی(عومەری خەییام)و(بابا تاهیری هەمەدانی)باشترین گەواهیدەری ئەم لێدوانەن.ئەم چوارینە((لە ناوی بابا تاهیری هەمەدانییەوە هاتووە کە یەکەم جا ئەو ئەم داشبوونە سەروایەی لە چوارین بەکارهێناوە))١١ئەم جۆرە قاڵبە،د.مارف خەزنەدار به چوارینەی(بە گونك)*ناوی بردووە.چوارینی تاهیری دابەشبوونی سەروایی بەم شێوەیە:لەتی یەکەم و دووەم و چوارەم هاوسەروان،بەڵام لەتی سێیەم ناسەروایە((چوارین دابەشبوونی سەروای جیاجیای هەیە،هەرە باوەکەیان ئەمەیە:(ا ا ب ا).چوارین زۆر جۆری هەیە)).کەواتە،دوای چوارینی بالوولی ئەم شێوە چوارینە کۆنترین و دێرینترین شێوەی بەکارهێنراوی چوارینە لە ئەدەبیاتی فارسی و کوردییدا.نموونەی ئەم چوارینە هەموو ئەو شاعیراندا کورددا له چوارینەکی(عەبدوڵا گۆران)دا دەردەکەوێت:

نووستبووم،ژێریك لە خوما فەرمووی:
کە بە خەو پشکووت غونچەی ئارەزووی؟
خەو برا مەرگە،تا زیندووی مەمرە،
کە مردی لە ژێر خاکا تێر ئەنووی! ١٣

ج.چوارینی شکسپیری:

ئەم جۆرەیان،هەر لە ناوەکەیدا دیارە، قاڵبەکی ناسەنە و لە ئەدەبیاتی جیهانییەوە به شێنەی خۆی خزادەتە نێو ئەدەبیاتەکەمانەوە.چەند ناوەکی تریش هەیە،وەکو:سەروای موتەناویب و دەوری و پاشەوانەتی..)(عەزیز گەردی)لەم بارەیەوە دەڵێت:((ئەم سەروایەیە بە شێوەی دەوری یەک لەدوای یەک دووبارە دەبنەوە…))١٤.ئەم چوارینە،لەبەر ئەوەی ناونراوە چوارینەی شکسپیری،چونکە شکسپیر یەکەمجار بەکاری هێناوە.لەم جۆرەدا لەتی یەکەم و سێیەم هاوسەروان و لەتی دووەم و چوارەم هاوسەروان،واتا،ئەزبوونی قاڵبەکەی بەمشێوەیە (ا ب ا ب).نموونەی ئەم قاڵبه لای گەلێک شاعیرانی کوردی بەدی دەکرێت،وەکو(شێخ نووری شێخ ساڵح)لە هەنراوەی(دەردی دڵ خەم)١٥دا پەیڕەوی کردووه:

دەردی دڵی خەم،جوملەیەکی بەنەمە تەقدیرA
ئنس و مەلەک و جن و پەری دەنەمە گریانB
بە شک موتەحەیر دەبە،دەوانە لە زنجیرA
سەد ئاقڵ و هەشیار ئەخەمە کەو و بیابانB

ح.چوارینی پترارکی:

ئم جریان، ب ناوی(فرانچسک پترارک)ی شاعیر و نووسر و مژوونووس دروونناسی ئیتالییو ناونراو.چونک پیان وای ئو یکمین کس،ل هنینوی هنراوکانیدا پیوی ئم قالبی کردوو.بجگ لم ناوش چند ناوکی تری لنراو، وکو(موتعانیق،ل ناو یک،لباوش یک)بام((زیاتر هر ب چوارینی پترارکی ناو دبرت،چونک پترارک لو چوارینانی ک ل سنتکانیدا بکاری دهنا،ئم قالبی داناو))١٦،ئم جریان سروای یکم و چوارم هاوسروان و سروا دووم و سیم هاوسروان واتا بم شویی(ABBA)،نموونی ئم جریان ب ووونی ل شیعرکانی(گران و شخ نووی شخ سالح)دا بوونی هی، ب نموون(عبدوا گران)لم شیعری(مدنییت)١٧دا دردکوت:

قومی کوردی هژاری بچارA
وی تیهی جهالت،هاوار!B
ماندوو،مردووی غرقی تز و غوبارB
تی ئکا ئم موحیتی ئسرار!A

شاینی باس،چندین قالبی تری چوارین هن،ل هنراوی کوردییدا.بام ئو چواردانی سروو بناوبانگترین قالبی بکارهنراو و دیارن.

شونی ل دایکبوونی چوارین و ا جیاوازکان:

ل باری شونی ل دایکبوونی چوارینکان،اوبچوونی جیاواز هی و هریکو داکی ل ئدبیاتکی خی دکات.اوبچوونکان ل نوان کورد و فارسدا چقییان بستوو.ئم هو ددین دادورکی ب ویژدان بین ل یکلایی کردنوی ئم بابتدا و هندک ل بچوونی جیاوازکان بخینسر مزی لکونو.
فارسکان،ئم هونره شیعره ب موکی نتوی خیان دزانن و دیگنو ب شاعیره درینکانییان.هر لم باریو،چند بگیکییان ککردتو، بام نازانین ئم بگان تا چند لاستیو نزیک و دوورن.ئوتا(د.سیروس شمسیا)له پرتووکی(سیر رباعی)دت:((ل باری داهنانی شوی هنراویی و کشی تایبتی چوارین،دوو بسرهاتی هاوشوی ل پرتووکی پشینندا هاتوو.ب گوری گانوی یکم بت،ل کتبی(در المجم فی معابیر اشعار العجم)ئاماژی پکراو:
ژک(رودکی)*ل یکک لو سیرانگایانی(غزنین)گاو.لودا دوانت،ک کمک به گوزو سرقای یاری منداکی

ڕووجوانی بینی لە سەروبەندی یاریکردندا،زمانی شیرینی دەکرد و لە کاتی قسەکردن لەگەڵ خۆیدا کۆمەڵە سەرواییەکی □□□ک و هاوکێشی بەکاردەهێنا،یەکجار لە کاتی کەوتنی گوێزەکەدا، بەرەوە کەندەڵانی کە،خڵۆر دەبوویەوە.

بەهۆی بەرکەوتنی لەگەڵ گوێزیکی تردا. بەڵام پشاوپاش بەڕووی کەندەڵانی کە وەرگەڕا و منداڵەکە وتی:((خڵۆر خڵۆر هەمووی ڕۆشت تا بنی گۆم))هەڵبەستوان ئەم وشانەی بەلاوە دڵگیر بوو،چونکە بە یاساکانی عەرووز پێداچوونەوەی پێداکرد و لەگەڵ یەک لەو کێشەکانی بەحرەی هەزەج هاوکێشن بوون.

پاشان ئەم جۆرە کێشە به شیعرانێک دەوترا لە چواریندا(دوبیت)،دێری یەکەم ب□□او و دێری دووەم وەستاو بوو.چونکە ئەم کێشەم لە بنەڕەتدا لەلایەن کودکی هۆنراوەتەوە و تازە بوو.ئەم شێوە شیعرە، بە (ترانە) ناوی دەکرد.))١٨

هەر لە هەمان سەرچاوەدا،نووسەر بۆچونێکی نزیک لە یەک دەخاتە ڕوو:((لە گێڕانەوەیەکی تردا،لە پەرتووکی(ˇتذکرة الشعرا دولتشاه سمرقندی)لە ساڵی(٨٩٢)واتا به نزیکراوەیی دوو سەد و نیو دوای کتێبەکەی تر چاپکراوە،لەو گێڕانەوەدا شرۆڤەی کردووە و ڕایگەیاند بوو،کە هاوشێوەی گێڕانەوەکەی(دولتشاە)ˇیە

((دەیگرێنەوە کە(یەعقوب بن لیس سفار)…کوڕێکی بچووکی هەبوو،ئەو پەڕی خۆشەویستی پێدابو ڕۆژی چەژن ئەو منداڵە لەگەڵ منداڵەکانی تردا،گوێزی هەڵدەقرچاند.فەرمانڕەوا بەسەر کێوەکەوە ڕۆشتە سەرەوە، بە دیار منداڵەکەیەوە،نزیکەی کاتژمێرێک وەستا.منداڵەکەیشی گوێزی فرێ دەدا و حەوت گوێز بە ڕووبارەکەدا کەوتنە خراوە و یەکێکی هاتە دەرەوە.کوڕەمیر نائومێد بوو،پاش ئەوەی گوێزەکە بەو شێوەی پاشەوپاش تەنیشت گۆمەکە گلۆرەوە بوو.کوڕەمیرەکەش، بەو پەڕی خۆشحاڵییەوە تێپەڕی وتی:((خڵۆر خڵۆر هەمووی ڕۆشت تا بنی گۆم))١٩.ەمانە،ئەو دوو بەڵگە زەقەن کە(د.سیروس شمسیا)لە پەرتووکی(سر رباعی)داکۆکی لە مافی خاوەنداری□تی چوارینەکان کردووە و گەڕاندوویەتی بۆ گەنجینەی دێرینی ئەدەبیاتی فارسی.

جا ئێمە ئەگەر بمانەوێت لە شیعری کوردییدا بگەین بە سەرەتاکانی هۆنراوەی چوارین، ئەوە دەبێت پاشەوپاش بگەڕێنەوە بۆ بنەڕەتەکانی دروستبوونی وێژەیی کوردیی.چونکە سەرەتایی ئەدەبیاتی کوردی تۆمارکراو،ئەدەبیاتی ئاینی یارسانی وشوێنکەوتووانی (ئەهلی حەق)ە.هەروەها ئەوان قاڵبی چوارینییان پەیڕەو کردووە،لە هۆنینەوەی خەیاڵ و دەروونییان.ڕەنگە ئەمەش بۆ کورتی و کەمی ئەم

قا□ب□ بگ□□ت□وە لە نووسینەوەدا،چونکە شاعیر دەتوانیت لە چوارینداا بە کەمتری وشە زۆرترین دەربڕین لە خ□ بگرێت.
هەروەها((هەموو هۆنراوەکانی باڵووی و هاورێیانی، بە چوارینەی بڕگەیی هۆنراوەنەتەوە))[ڕەحیم فەتووحی:٢٦:١٣٩٤].ئێمە ناتوانین،به تەواوەتی و دڵنیایی پەنجەی خاوەندارێتی یەکەم کەس،چونکە تەنها بە پێی ئەو ڕیزبەندی لەسەری ڕۆشتووە بۆ مێژووی کوردی دیاریکراوه.لە نێو وێژەی کوردانیشدا،چەند سەرچاوەیەک هەن،کە باس لە مێژووی ڕەنگدانەوەی چوارین دەکەن،لە ئەدەبیاتی کوردییدا.بۆ نموونە،(د.مارف خەزنەدار)
دەڵێت:((کۆنترین شاعیری کورد بابا تاهیر،بەم جۆرە شیعرە زۆربەی هەرە زۆری هونەری خۆی نواندووە)).٢٠
یان (عەزیز گەردی)لە چوارینەی باباتاهیرییدا ئەوە دەخاتەڕوو:((ئەوروپییەکان ل□ بەر نەشارەزایی داویانەتە پاڵ خەیام چونکە بابا تاهیر نزیکەی دوو سەد ساڵ پێش خەیام هاتووە.))٢١(ڕەحیم فەتووحی)،دەڵێت:((هۆنراوەی چوارینەی بڕگەیی پیرشالیار و باڵووڵ تا سەدەی هەشتەم و هەڵمەتی گۆڕانی سەنسهاک.فۆرمی زاڵە بەسەر وێژەی یاری دا.))٢٢ئەمەش گەورەترین بەڵگەیە،کە هونەری شیعری چوارین دەگەرێتەوە بۆ ئەدەبیاتی یارسانی.بەڵام توێژەر لێرەدا بە هەڵەدا چووە،نازانم ئایا هەڵەی ڕێنووسی بووە یاخود هزری.چونکە نووسەر لێرەدا:(چوارین)و(چوارینە)بە یەک شت داوە لە پێنووس.واتا لە خۆی وایه(چوارینە)ش هەر بە مانای زنجیرە چوارینێک دێ.کەچی(چوارینە) لە بەرامبەر وشەی(رباعیات)دێ،کە مانای کۆمەڵە(چوارین)ێک دەگەینێی پێکەوە و(چواربەند)ی پێدەوترێت.چونکە((ئەوەیە کە شاعیرێک هۆنراوەیەکی دوور و درێژ بهه□نێتەوە لەسەر یەک بابەت بەڵام دابەشی پارچەی چوار لەتی بکا))٢٣
(بالوولی ماهی)یەکێکە لە دێرینترین ئەو شاعیرانەی، کە چوارینی پەیڕەو کردووە،(سدیق بۆرەکەیی)بەم شێوەیە باسی لە ژیاننامەی بالوول کردووە،((هۆنەرێکی کوردی سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچییە.ناوی ئەم هۆنەرە خواناسه عەمر کوڕی لەهەب و نازناو بەهلوول یان بالوولە.بە پێی پەرتووکی دەستنووسی سەرئەنجام،لە ساڵی ١٤٦ کۆچی لە دینەوەر لوڕستان پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە.وە لە ساڵی٢١٩ی کۆچیدا لە دەوربەری تەنگوڵ کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.))هەر لە پەڕەی دواتر نووسەر بەڵگەیەکەی باشتر بۆ دەخاتەڕوو لەمەڕ بابەتەکەی ئێوەمەوە پێشکەش دەکات و دەڵێت:
((ئەوەش دەبێت بزانین کە هۆنراوەی کوردی لە سەرەتای داهاتنی

ئیسلامدا زۆرتر به چەشنی دوو بەیتی بووە،وە هۆنراوەکانی بەهلوولیش هەمووی دووبەیتییە و زۆربەی ئەو دوو بەیتاییە ڕاز و نیازی ئاینییە)).

عەزیز گەردی و د.مارف خەزنەدار تەنها له قاڵبی(ب ب ا ب)ەوە بڕیاری لەسەر بنەچەی چوارین داوە،لە هۆنراوەی کوردییدا.بەڵام قاڵبی(ب ب ب ب)دێرینترین قاڵبی چوارینە لە ئەدەبیاتی کوردییدا.چونکە یەکەمین شاعیر کوردی یارسانی کە بە قاڵبی(ب ب ب) هۆنراوەی چنوەتەوە،(بالوولی ماهی)بوو.ڕەنگە هۆکارەکەشی ئەوە بێت،ئەوان نەگەڕاونەتەوە بۆ مێژووی وێژەی کوردی و لەسەر بنەمای بوون و نەبوونەتی دیوانی شیعری بڕیاریان لەم بارەیەوە داوە.

لە ئەدەبیاتی فارسییدا،ڕودکی ڕۆڵ و بارستاییەکی زۆری هەبوو له چەسپاندنی هونەری چوارینددا،چونکە((ڕودکی چوارینی تەواوکرد و هەڵچنی و جێگیر و ناسراوی کرد))[سیروس شمسیا:١٣٢٤:٣١].ئەمەش بە پێچەوانەی ئەو پێشبینی کردنەیە،کە خۆمان کردوومانە، کە هەر کە باسی چوارین دەکرێ لە ئەدەبیاتی فارسییدا ڕاستەوخۆ عومەری خەیامان

دێتەوە هزر.هەر وەکو چۆن ئیمەش لە بارەی چوارینەکان دەکرێت ڕاستەوخۆ(بابەتاهیر)مان بیر دەکەوێتەوە.

لەسەرچاوەی عەرەبییدا،لە بارەی دزەکردنی چوارین بۆ نێو شیعر و ئەدەبیاتی عەرەبی،توێژەرێک بە ناوی(علی زین عابدین)وتوویەتی:((چوارین یەکێکە لەو هونەرێکی شیعری فارسییه.لەسەردەمی جاهلییدا عەرەب ئاشنایی نەبووە.هەروەها عەرەبەکان کاریگەر نەبوون بەم جۆرە شیعرە تا سەردەمی(صدری الاسلام) و(ئەمەوییەکان).یەکەم کە ئەم هونەر شیعرییە هێناوە نێو ئەدەبیاتی عەرەبی،سوڵتانی ئەوینداران (عومەر کوڕی فارز)بوو.))٢٥یان((چوارینەکان جۆرێکن پێڕەوی چوارین شاعیرانی عەرەب لە فارسەوە وەریانگرتووە.لەلای ئەوان پێی دەوترێ(الدوبیت).))

[سمیرة صادق شعلان:٢٠٠٧:٧٩].ئەمەش دوو بەڵگەی داکۆکی لەوە دەکەن کە چوارینەکان لە فارسییەوە گوازراوەتەوە نێو ئەدەبیاتی عەرەبییی.

بە هۆی ئەو ڕا جیاوازانەوە،دەتوانین بڵێین:دەشێ هەر جۆرە(قاڵبێک)لە نێو نەتەوەیەکدا سەرهەڵدابێت و پاشان گوازرابێتەوە بۆ نێو نەتەوەکانی تر،بەهۆی بازرگانی و هاتوچۆدا لەسەردەمە کۆنەکاندا.بۆ نموونە وەک قاڵبی (پترارکی)عبدوڵا گۆڕان و شێخ نووری شێخ ساڵح لە ڕێگەوە ئەدەبیاتی توورکییەوە گوازستوویانەوە بۆ نێو ئەدەبیاتی کوردی،ڕەنگ ئەدەبیانی توورکیش،لە

ڕێگەی ئاشنایەتی بە گەلانی ئ□وروپا ئ□م قاب□یانوەرگرتبێت و بەم شێوەیە لە نێو ئەدەبیاتی کوردی و فارسیدا بڵاو بۆتەوە.

چونکە لەو سەردەمانەدا،دونیا تەلنکۆڵوژیا ئەوەنده بەرفراوان نەبووه،کە مرۆڤ بتوانێت زۆر به سانایی هەموو شتەکانی چنگ کەوێت، بەڵکو پرۆسەکە بەشێوەیەکی لەسەرخۆ ڕۆشتووە بە ڕێوە.

کێشی چوارینەکان،لە هۆنراوەی کوردییدا:

پێش ئەوەی دەرگا لەسەر پشتی با بەتەکەدا بکەینەوە،وا باشتره،لەسەرەتادا باسێکی کێشی شیعری بکەین و ئاخۆ کێشی شیعریی چیه؟و لێکوڵەران و توێژەرانی پێش خۆمان چ لە نێو کورد و چ نێو ب□گ□انەدا چۆن باسیان لێوە کردووە؟لە درێژەی بابەتەکەماندا،هەوڵدەدین چەند پێناسەیەکی کێشی شیعری بخەینە بەر هەتاوی توێژینەوە.

(د.هیوا نوورەدین عەزیز)،دەڵیت:((کێش ڕەگەزی یەکەم و سەرەکی شیعرە لە هەموو زمانانی جیهاندا، لەوەتەی شیعر سەریهەڵداوە کێشی هەبووە))٢٦کەواته،کێش لە شیعرەدا یەکێکە لە گرنگترین پایەکانی هۆنراوە و هەر گەل و میللەت کێشی تایبەتی خۆی هەیە و تایبەتە بە زمانەکەی خۆی،ئەگەر چ هەندێک کێش هەن لە نێو میلل□تدا هاوبەشن.چونکە((گەر لە هەریەکێک بپرسین:هۆنراوە چییە؟ئەو ڕاسته□وخ□ و□امت د□داته□و□ئەو پەخشانەیە،کە کێش و سەروا لە خ□ بگرێت))٢٧.

(د.مەحەمەد بەکر)له دەرئەنجامەکانی کتێبی(کێش و ڕیتمی فۆڵکلۆری کوردی)،ئاوا پێناسەی:((کێش لە شیعری کێشراوی جیهاندا،بریتییە لە هاوژمارەیی بڕگەکان لە هەردوو نیوەدێری شیعردا.))٢٨

(مصطفى الحركات)یش،بە چەشنە پێناسەی دەکات:((کێشی دێر کۆمەڵە زەنجیرەیەکی وەستاو و جوڵاوی بەرھەمهاتووە.))٢٩ئەم توێژەرە،به پێی کێشی عەرووز ناساندنی بۆ کێش کردووە،واتا بە شێوەیەکی تایبەتی پێناسەی بۆ کێش کردووه، نەک لە ڕووی گشتەوە.

(پەرویز نال خانلری)،لە کتێبی(حول اوزان شعر)بەمشێوەییە دێتە سەر ناساندنی کێشی شیعریی:((هۆنراوەکارییەکە دەکەوێتە نێو دەنگەکانی قەسەکردنەوە. بە دڵنیایەوە، ئەم ناساندێکی گشتی و ناڕوونە، بەڵام لە بەرامبەردا،هەموو جۆرەکانی کێشی هۆنراوە دەگرێتەوە.))٣٠

کەواته بە پێی ئەو پێناسانە بێت، گەیشتن بەو ڕاستیەی،کێش کلکێکی نەبڕاوەی شیعرە و ب□ بێ کێش شیعر پێی شیعریەتی خۆی لە دەست دەدات و بە لەنگی دەمێنتەوە.واتا ئەگەر کێش لە شیعر دەربهێنین،ئەوەی لە شیعر دەمێنتەوە پەخشانە.

مەبەست لە کێشی چوارینەکان کێشی ئەو شیعریانەیە،کە چوارینەنووسەکان لە بەکاریانهێناوە،
لە سەروبەندی نووسینەوەی چوارینەکانیاندا.عەزیز گەردی لەم بارەیەوە دەڵێت:((لە کوردیدا،
چوارین بە هەر کێشێکی عەرووزی و هەرکێشێکی ژمارەیی دەنووسرێت))٣١.عەزیز گەردی زۆر بەکورتی باسی لەوە کردووە.بەڵام ئێمە خوارەوە درێژە دەدەین بە مەبەستەکەی:
دەمانەوێت سەرەتا لە بارەی کێشەکانەوە بدوێین.لە چوارین ئەو کێشانەی پەیڕەو کراوە،هەردوو کێشی بڕگەیی و عەرووزیین.واتا ئەو شاعیرانەی کلاسیک بوون،لە ئەدەبیات و شیعری کوردیدا،کێشی عەرووزییان بەکارهێناوە.کێشی عەرووزیش،
کێشی هێنراوەیی عەرەبییە و شاعیران بە هۆی کاریگەر بوونییان لەو ئەدەبیاتەوە وەریانگرتووە.
بۆ زیاتر شارەزا بوون لە کێشی عەرزووی دەتوانین بگەڕێینەوە بۆ ئەو لێکۆڵینەوانەی،کە لە بارەی کێشی عەرووز و ڕووخساری چوارینەکان کراون لە ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردییماندا.
هەرچی شاعیران نوێخوازیش،واتا ئەو شاعیرانی کە کەتوبەندەکانی کلاسیکییان تێکشاند،کێشی بڕگەییان پەیڕەو کردووە،ئەم کێشەش،کێشیکی ڕەسەنی نەتەوەی کوردە،لە سەردەمەی زەردەشتەوە بوونی هەیە و ئەو گاتاکانی پێهەنیوەتەوە.پاشانیش ئەدەبیاتی یارسان و ئەو شاعیرانەی سەربەم ڕێبازەن،کێشی بڕگەییان پەیڕەو کردووە.ئەستاش وەکو بەرچاو ڕوونییەک هەوڵ دەدەین،چوارینەکان بەسەر دوو تەوەردا دابەشبکەین:

چوارینی کێشی بڕگەیی:

کێشی ژمارەیی و سیلابی و پەنجەیشی پێدەوترێت، چونکە ئەوەندە کێشێکی لەسەر زمان سووک و سانایە،دەتوانرێت هەر بە پەنجەکانی دەست بژمێردرێت.لە بارەی کێشی بڕگەیەوە،لەلایەن توێژەران و ڕەخنەگران و شاعیرانی کوردەوە،زۆر شتی لە بارەوە خراوەتەڕوو.(ئومێد ئاشنا)دەڵێت:((بریتییە لە یەکخستنی ئەوەندەی یەکتری ژمارەی بڕگە لە هەر پەیکەی هەڵبەستا))٣٢یان(د.هیوا نورەدین)دەڵێت:((ئەم جۆرە کێشە لە دووبارەبونەوەی ژمارەیەکی دیاری کراوی بڕگە دروست دەبێت بەبێ گوێدانە کورتی و درێژی یان هێزدار و بیهێزی بڕگەکان...))٣٣.کەواتە کێشی بڕگەیی یەکێکە لەو کێشانەی کە خاسیەت و تایبەمەندی لەگەڵ زمانی کوردی و وشەکانی زمانی کوردییدا دەگونجێت.چونکە کێشی بڕگەیی جیاواز لە کێشی عەرووزی گوێ نادات بە کورتی و درێژی یان جوڵاو و وەستاوی بڕگەکان.

ئەحمەد هەردی لەم بارەیەوە دەڵێت:((لە کێشی پەنجەدا پێویستە بڕگەکانی بە ژمارە ئەوەندەی یەکبن واتە ئەگەر هەنگاوەکی(تەفیعلەیەکی)بەیتەکە پێنچ بڕگە بێ، پێویستە هەنگاوەکانی تریش هەر ئەوەندە بن،ئیتر پێویست ناکات پیتی بزواو و نەبزواو بەرامبەر یەک بێ وەکە کێشی عەرووز))٣٤.

کێشی بڕگەیی مێژووییەکی دێرینی هەیە،لە نێو ئەدەبیاتی کوردیدا،به جۆرێک کە کۆنترین دەقە شیعرەکان بە کێشی بڕگەی هۆنراوەتەوە.(عەزیز گەردی)دەڵێت:((ئەمە کێشی ڕەسەنی کوردییە.هەموو شیعری میللی کوردی بەم جۆرە کێشە گوتراوە.هەروەها نزیکەی هەموو شیعری گۆران بەم کێشە نووسراوە.))٣٥.

هەروەها بە باشتر سەلماندنی ئەم کێشە لە هۆنراوە کوردیدا،(ئومێد ئاشنا)بەچونەکی دەبێیەوە: ((بۆ ئەوە ڕادەی پەیوەندی کێشی بڕگەیی بە هەڵبەستی کوردیەوە تێبگەین، پێویستە سەرنجی پشکنین بگرینە دوو ئاراستەی جیاواز.یەکەم:ئەو بەرهەمانەی لە وێژەی شێوەی گۆرانی و لە فۆڵکلوری نەتەوەیدا ئێستا بە دەستەوەیە.دووەم:ئاوەدانەوەی بەرەو پاش بە مێژوودا ئەوەندەی وزە بێت بۆ ئەو سەرچاوانەی،کە زمان و وێژەی کوردیی ئێستایان لێ پەیدا بووە،…))٣٦ئەمەش گەر پشتاوپشت به خێرای پیاسەیەکە بە نێو بە کوڵانەکانی وێژەی کوردییدا بکەین،ئەوە بۆ تەواوەتی بۆمان ڕاست دەبێتەوە،کە ئەم کێشە ڕەگەی کۆنی داکوتییەوە و ئەمەش یەکێکە لەو بەڵگە بەهێزانەی،کە دەسەلمێنن، هونەری شیعری چوارین لە زووەوە لە ئەدەبیات و وێژەیی کوردیدا بوونی هەیە و ڕەگەکەی دەگەڕێتەوە بۆ زیادە لە سەدان ساڵ.لەم بارەشەوە چەندەها نموونەی چوارینی کێشی بڕگەیی بوونییان هەیە.وەکو(بابە حاتەمی لوڕستانی)٣٧دەڵێت:

ڕەمز دێوانە،ڕەمز دێوانە
حاتەمەنانە ڕەمز دێوانە
دانای عامەنان وە بە بەهانە
ئەز وەڵەم چەنی ئی رەوو و رانە

وەکو دەبینین،ئەم چوارینەیەکی بالوولییە و بە کێشی دە بڕگەیی نووسراوەتەوە

چوارینی کێشی عەرووزی:

ئەم جۆرەیان لەبەر ئەوە کێشێکی ناڕەسەنی کوردییە و شاعیرانی کلاسیکی کوردی سەپاندوویانە بەسەر هۆنراوە و وێژەی کوردییدا،کەمترە لە کێشی بڕگەی باسی لێوە کراوە.(د.هیوا نوردەین

عەزیز)لە ناساندنی کێشی عەرووزدا دەڵێت:((زانستی عەرووز لە بنەڕەتدا تایبەت بە کێشی شیعری عەرەبی و لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی زمانی عەرەبی دەگونجێت))٣٨

مەبەست لە تایبەتمەندی زمانی عەرەبی جوڵەیی سەر پیتەکانن وەکو(ضمة،فتحة،کسرة...)،کە یەکێکن لە تایبەتمەندەکانی زمانی عەرەبی.هەروەها (حاجی خلیفة)
لەم بارەیەوە دەڵێت:((زانستێکە، لە دەوربەری کێشە بایەخپێدراوەکان دەکۆڵێتەوە))دیارە مەبەست لەکێشە بایەخپێکراوەکان کێشەکانی زانستی عەرووز،وەکو(هەزەج و ڕەمەل و...)٣٩یان(فارس حەمەخان)دەڵێت:((عەرووز زانستێکی تایبەتییە،کێشی ڕاست و دروستی شیعری،لە کێشی لەنگ و چەوتی شیعر،لە هەموو زمانێکدا پێ جیا دەکرێتەوە، هەروا شیعر جیادەکاتەوە لە پەخشان.))٤٠هەروەها (قاسم بن اسماعیل عباد)پێناسەی عەرووز دەکات و دەڵێت:((بریتییە لە کێشەکی شیعریی، پارچەکراوەکەی بە کێشدارەکەی دەناسرێتەوە.هەروەکو چۆن نەحو پێوانەی قسەکردنە عەرەبەنراوە بە ئاوازدانراوەکە دەناسرێتەوە.))٤١ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە کێشی عەرووز ناسنامەی هۆنراوەیی عەرەبییە.
هەروەها((وەکو زانراوە،زانستی عەرووز لەسەر دەستی زانای عەرەبی خەلیلی کوڕی ئەحمەدی فەراهیدییەوە دانراوە))٤٢پاشان بە هەر یەک لەو گەلانەی کە ئیسلام و ئاینی ئیسلام کاریگەری کردبووە سەریان پەیڕەویان دەکرد ئەم کێشەیان بەکارهێناوە.
بەڵام((شاعیرانی نەتەوەکانی غەیرە عەرەب وەکو کورد و فارس و تورک کاتێک شیعرییان نووسیوە ئەم کێشە عەرووزییە لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی زمانەکەیان نەگونجا بۆیە کەمێک زیحاف و عیللەیان بە دروست دەکرد بە ئەوەی لەگەڵ زمانەکەیان بگونجێنن.))واتا ئەم کێشە تایبەتە بە نووسی و دەنگە زمانییەکانی زمانی عەرەبی،گەر بەسەر نووسی زمانێکی تردا بیسەپێنین ئەوە لەنگی تێدەکەوێت و چارەسەرکردنی ئەم لەنگییەش، دەکەوێتە سەر توانا و درککردنی شاعیر.نموونەی ئەم چەشنە هۆنراوەیەکەی لە نێو شاعیرانی کلاسیک و پاشان کلاسیکدا زۆرە،وەکو(شێخ نووری شێخ ساڵح)
دەڵێت:

برا من حەز لە شیرینی جەماڵی ئاشکرا ناکەم
پەووپووچە لە لام من بە مەزاهیر قەت ڕیا ناکەم
جەمالی نەفسە مەحبووبی حەقیقی گەر تەماشاکەی
بەغەیری ئەو،تەمەننای وەسڵی مەحبووبە لە خوا ناکەم

وەک دیارە، ئەم چوارینە بە کێشی عەرووری بەحرەی هەزەجی هەشتی تەواو نووسراوەتەوە و لەسەر کێشی(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)دانراوە.١٢

سەرئەنجام:

١.لە لێکدانەوەی پێناسەکاندا گەیشتین بەو دەرئەنجامی کە چوارین(رباعی) و دووبەیت هەر یەک شتن، گەرچی لە هەندێک شوێندا جیاکراونەتەوە. بۆ نموونە وەکو:(د.مارف خەزنەدار)لە مێژووی ئەدەبی کوردی بەرگی یەکەمدا جیایی کردۆتەوە. چونکە دوبەیت بە واتای دوودێر دێت فارسەکان ئەم ناوەیان لێناوە.

٢.بە پێی مێژووی وێژە و ئەدەبی کوردی، هۆنراوەی کوردی نوسراوە، هەر بە چوارین دەستپێکردووە و دەگەڕێتەوە بۆ بالوولی ماهی و هاوڕێبازەکانی.واتا گەر فارسەکان پێی رودکی بە یەکەم چوارینووس دابنێن، ئێمە لە بەرامبەر رودکی(بالوولی ماهی)مان هەیە.

٣.هەروەها لە بابەتەکانی دوایدا، بەمان ڕاستەوە بوو کە لە ئەدەبیاتی کوردیدا، چوارین بە هەردوو کێشی بڕگەیی و عەرووزی دەنووسرێتەوە، عەزیز گەردیش ئەمەس ڕاستکردۆتەوە. کە هەندێک کەس پێیان وایە کە چوارین لە ئەدەبیاتی کوردیدا تەنها بە کێشی عەرووزی نووسراوەتەوە.

پەراوێزەکان:

١.مارف خەزنەداری، مێژووی ئەدەبی کوردی.ل١٦٢

٢.هەمان سەرچاوە،ل١٦٢

٣.سدیق بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی.ل٦٣

. جواد مصطفى،ي تراث العربي ــ جزء الاول،ل٢ ٨٤

٥.احمد هاشمى،ميزان ذهب في صناعة شعر العرب.ل١٤١

٦.د.سیروس شمسیا،سیر الرباعی،ل ١٣

٧.حبیب یغمالی،علم قافیە،ل٢٨

٨.د.مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی ل،١٦٢

٩.عەزیز گەردی، فەرهەنگی کێشناسی،ل٧٣

١٠.دیوانی ئەسیری،کۆکردنەوەی مستەفا عەسکەری،لا٦٥

١١.عەزیز گەردی فەرهەنگی کێشناسی،لا١٠٨

١٢.فەرهەنگی کێشناسی،لا٧٣

.دیوانی عەبدوڵا گۆران،کۆکردنەوە و پێشەکی محەمەدی مەلا کەریم،لا٣٧٢

١٤.عەزیز گەردی،فەرهەنگی کێشناسی،لا١٠٩

١٥.دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح،ئازاد عەبدولواحید،لا ٣٩١

١٦.عەزیز گەردی فەرهەنگی کێشناسی،،لا١١١

١٧.دیوانی عەبدوڵا گۆڕان،کۆکردنەوە و پێشەکی مەحەمەدی مەڵا کەریم،لا٨٣

١٨.سیروس شمسیا،سیر رباعی.لا ٢٧

19..هەمان سەرچاوەی پێشوو،٢٨

٢٠.مارف خەزنەدار،لا١٦٢

٢١..عەزیز گەردی فەرهەنگی کێشناسی،لا١٠٨

٢٢.ڕەحیم فەتووحی،ڕێباز و شێوازەکانی لە وێژەی کورد دا،لا٢٩

٢٣..عەزیز گەردی کێشناسی کوردی،لا ٢٨٦

٢٤سیدیق بۆرەکەیی،مێژووی وێژەی کوردی،لا٤٧

٢٥فن رباعی،لینک...

٢٦.د.هیوا نوردەین عەزیز،عەرووزناسیی شیعری کلاسیکی کوردی،لا٦

٢٧.برویز ناتل خانلری،احول اوزان الشعر،لا٥٥

٢٨.د.مەحەمەد بەکر،کێش و ڕیتمی ف□ک□□ری کوردی،لا١٦٩

٢٩.مصطفی الحرکات،اوزان االشعر،لا٧

٣٠.برویز ناتل خانلری،حول اوزان شعر،لا٨١

١.عەزیز گەردی، فەرهەنگی کێشناسی،٧٥

٣٢.ئومێد ئاشنا،گەڕان نوسین و پەخشان وەرگێڕاوهکانی.لا١٥٨

٣٣.عەرووزناسی شیعری کلاسیکی کوردی،لا٧

٣٤..بابەتی کێش و سەرواى م.زانیار، ئەویش لە(کێش لە شیعری کوردیدا، ئەحمەد هەردی، گۆڤاری برایەتی،لا١٠)وەریگرتووه.

٣٥.لەگەڵ عەزیز گەردی،کێشناسی کوردی،لا٢٣٩

٣٦.ئومێد ئاشنا،گەڕان نوسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی،لا١٥٨

٣٧.سدیق بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی،لا٥٧

٣٨.د،هیوا نورەدین عەزیز،عەرووزناسیی شیعری کلاسیکی کوردی،لا٤

٣٩.عبدالعزیز عتیق،علم عروض و قافیة،لا ٧ ئەویش لە(حاجی خەلیفە،کتاب کشف ظنون ج ٢ ص ١١٣٢)وەریگرتووە

٤٠فارس حەمەخان،عەرووزی کوردی،،لا٧٣

٤٢..د.اسیل بدیع یعقوب،معجم االمفصل في العروض و قافیة و فنون شعر.لا٥

٤١.قاسم اسماعیل بن عباد،،الاقناع في العروض و تخریج القوافي،لا ٣

٤٣.د.هیوا نوردین عەزیز،عەرووز ناسی شیعری کلاسیکی کوردی،لا٤

٤٤.دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح،کۆکردنەوەی ئازاد عەبدولواحید،لا٥٩٠

سەرچاوە کوردییەکان:

١.سدیق بۆرەکەیی،مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم

٢.د.مارف خەزنەدار،مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم

٣.ڕەحیم فەتووحی،ڕەباز و شێوازەکانی لە زمانی کورددا.

٤.عەزیز گەردی، فەرهەنگی کێشناسی.

٥.عەزیز گەردی،کێشناسی کوردی

٦.م.زانیار بابەتی کێش و سەروا

٧.ئومێد ئاشنا،گۆران نوسین و پەخشان و وەرگێڕانەکانی

٨.کێش لە شیعری کوردییدا، ئەحمەد هەردی ،گۆڤاری برایەتی

٩.عەزیز گەردی،ڕابەری کێشی شیعری کلاسیکی کوردی.

١٠.د.مەحەمەد بەکر،کێش و ڕیتمی شیعری فۆڵکلۆری کوردی.

١١.نووری فارس حەمەخان،عەرووزی کوردی

١٢.د.هیوا نوورەدین عەزیز،عەرووز ناسی کلاسیکی کوردی.

دیوانی شاعیرانی کورد:

١٣.دیوانی ئەسیری،کۆکردنەوەی عەلی عەسکەری

١٤.دیوانی گۆران،کۆکردنەوەی و پێشەکی مەحەمەدی مەلا کەریم.

١٥.دیوانی شێخ نووی شێخ ساڵح،کۆکردنەوە ئازاد عبدالواحید

سەرچاوە فارسییەکان:

١٦سیروس شمسیا،سیر رباعی

١٧.دکتر پرویز ناتلی خانلری،وز شعر فارسی

١٨.حبیب یغمالی،علم قافیە.

١٩.سدیق سفی زادە،مشاهیر اهل حق

٢٠.سدیق سفی زادە،نوشتهای پراکندە دربارە یارسان

سەرچاوە عەرەبییەکان:

٢١.باقر جواد الزجاجی و جعفر علی عاشور،قوالب (الدوبیت)الشعریة منشاة ـ تطورـشکلـ المضمون

٢٢.احمد هاشمی،میزان الذهب في صناعة شعر العرب

٢٣.سمیرة صادق شعلان،معجم مصطلاحات الادب

٢٤.جواد مصطفى،ي تراث العربي ـجزء الاول

٢٥.حول وزن الشعر،د.پرويز ناتل خانلرى،ترجم محمد محمد يونس.

٢٦.محمد علي،موسوعة كشاف اصطلحات الفنون و علوم،الجزء الاول.

٢٧.مصاحب بن عياد،كتاب الاقناع في العروض و تخريج القوافي. ١٤

٢٨.ابي اسماعيل بن القاسم بن عباد،كتاب الاقناع في العروض و تخريج القوافي.

٢٩.د.اسيل بديع يعقوب،معجم مفصل في علم العروض و قافية و فنون شعر.

٣٠.د.عبدالعزيز عتيق،علم عروض و قافية.

٣١.سعيد محمود عقيل،الدليل في العروض.

٣٢.عبدالصاحب المختار،دائرة الوحدة في اوزان شعر العربي